

Jerzy Łazor¹

Kapitał francuski w Polsce międzywojennej. Stan badań i postulaty badawcze²

Streszczenie

Francja była jednym z najważniejszych źródeł inwestycji i pożyczek zagranicznych w międzywojennej Polsce, dostarczającym pieniędzy na wyposażenie armii, kluczowe przedsięwzięcia infrastrukturalne i finansującym znaczną część przemysłu, zwłaszcza wydobywczego. Ceną, jaką płaćła Druga Rzeczpospolita za tę rolę kapitału francuskiego, była imperialna polityka Francji wobec państwa polskiego, której niektóre elementy można porównać do kolonializmu. Dotychczasowe piśmiennictwo na ten temat powstało w trzech środowiskach: historiografii polskiej, francuskiej i międzynarodowej. Każdy z tych obszarów badawczych rozwijał się w pewnym stopniu niezależnie. Historycy korzystali z innych zestawów źródeł, zadawali innego rodzaju pytania oraz nie zawsze znali wyniki badań kolegów z innych krajów. Tekst pokazuje luki w istniejącej historiografii oraz proponuje dalsze kierunki badań w odwołaniu do dwóch głównych kontekstów interpretacyjnych: kapitału francuskiego jako części szerszego problemu roli kapitałów zagranicznych w międzywojennej Polsce oraz polityki francuskiej jako formy imperializmu ekonomicznego. Poza brakiem syntezy, która oceniłaby znaczenie kapitału francuskiego dla polskiej gospodarki, a także dokonała reinterpretacji imperialnej historiografii z uwzględnieniem polskiej sprawczości, autor wskazuje na dwie istotne luki. Po pierwsze, obecna historiografia nie odpowiada na ważne pytania dotyczące mechanizmów francuskiej dominacji, porównania funkcjonowania przedsiębiorstw z francuskim kapitałem z działaniami innych firm, konfrontacji aktywności francuskiego kapitału w Polsce z jego aktywnością w innych państwach regionu, wreszcie – reakcji na działalność Francuzów w Polsce oraz jej wpływu na polską tożsamość. Po drugie, do wykorzystania pozostają istotne nowe źródła. Wśród nich najważniejszym jest polska prasa międzywojenna, w której znaleźć można setki artykułów na temat kapitału francuskiego,

¹ Dr Jerzy Łazor, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, ul. Wiśniowa 41, lok. 74, 02-520 Warszawa, e-mail: jlazor@sgh.waw.pl, nr ORCID: 0000-0002-8880-1085.

² Dziękuję Maciejowi Jaworskiemu oraz dwóm anonimowym recenzentom za wnikliwe i niezwykle pomocne uwagi do tekstu.

zwłaszcza w kontekście głównych afer. Kolejną grupą źródeł są interwencje dyplomatyczne francuskich firm w ministerstwach spraw zagranicznych obydwu krajów.

Słowa kluczowe: kapitały zagraniczne, inwestycje, imperializm, Druga Rzeczpospolita, Trzecia Republika

Wstęp

Celem artykułu jest krytyczne omówienie dotychczasowej literatury na temat francuskich kapitałów w Drugiej Rzeczypospolitej oraz wyznaczenie kierunku dalszych badań nad nimi. W tekście skupiam się na dwóch głównych kontekstach interpretacyjnych: gospodarczym i politycznym. Pierwszy z nich obejmuje analizę roli kapitału francuskiego w ramach szerszego zagadnienia działalności kapitałów zagranicznych w Polsce; drugi – związków między inwestycjami a polsko-francuskimi stosunkami politycznymi. Z racji obszerności tej literatury skupiam się na pracach wykraczających poza wąskie ramy jednego przedsiębiorstwa czy branży, choć robię wyjątek dla kilku kluczowych opracowań. W szczególności prawie nie omawiam obszernej literatury na temat Górnego Śląska.

Temat ten podejmuję z powodu znaczenia kwestii kapitałów zagranicznych dla gospodarki Drugiej Rzeczypospolitej, a jednocześnie braku nowych publikacji jej poświęconych. Jestem przekonany, że należy wrócić do tej tematyki, która pozostaje jednym z istotnych niedostatecznie zbadanych zagadnień w historii gospodarczej Polski międzywojennej (Landau 2012). Nowe możliwości badawcze widzę raczej w głębokiej analizie konkretnych obszarów działalności kapitału zagranicznego niż w szerokiej syntezie, która z konieczności musiałaby być oparta na podobnym zestawie znanych źródeł co prace sprzed pół wieku. Stąd też wybór kapitału francuskiego, niezwykle ważnego dla polskiej gospodarki, który jest przy tym szczególnie dogodnym przedmiotem badań. Związki polityczne między Polską a Francją pozwalają bowiem uwypuklić imperialny wymiar aktywności kapitałów zagranicznych oraz rolę państwa w ich ekspansji, a znaczenie sojuszu francusko-polskiego czyni ten temat istotnym poza specyficznym kontekstem historii narodowej obydwu państw.

W tekście omawiam prace powstałe w ramach trzech historiografii: polskiej, francuskiej oraz, umownie nazwanej, międzynarodowej. Podział ten nie jest ścisły. Historycy polscy, francuscy, angielscy czy fińscy nie działali w próżni – czytali prace swoich kolegów z innych krajów, jak i publikowali w różnych językach. Jednocześnie jednak używany język determinował podstawowy krąg ich odbiorców, wpływając na

podejmowane tematy i sposób formułowania pytań badawczych. Przykładowo, choć Maria Pasztor szeroko publikowała w czasopismach francuskich, pytania, na które odpowiada w swojej książce (Pasztor 1999b), są ściśle związane z zainteresowaniami widocznymi w polskiej historiografii. Funkcjonujący w obrębie wszystkich trzech historiografii Piotr Wandycz w swoich głównych pracach podejmuje tematy międzynarodowe, wykraczające poza zainteresowania historyków polskich czy francuskich, jednocześnie pomijając zagadnienia, które w obrębie historiografii narodowych okazują się ważne.

W tekście dowodzę, że mimo obfitości literatury tematyka francuskich inwestycji w Polsce ma luki trojakiemu rodzaju. Pierwsze wynikają z pytań, które nigdy nie zostały w dotychczasowych publikacjach zadane; drugie ze źródeł, które nie zostały wykorzystane; trzecie z braku prac, które należycie obejmowałyby zarówno polskie, jak i francuskie źródła oraz kontekst historyczny.

Języki, które znali badacze, oraz kraje, w których pracowali, determinowały nie tylko zadawane pytania, ale również sposób korzystania ze źródeł. Ponieważ wybór źródeł zasadniczo wpływa na pracę badawczą historyka, w pierwszej kolejności omówię bazę archiwaliów dla badanego tematu oraz związek między chronologią udostępniania kolejnych partii źródeł a publikacjami. W dalszych częściach tekstu zaprezentuję kolejno obydwa przywołane konteksty interpretacyjne.

Źródła i ich wpływ na rozwój historiografii

Główną polską bazę źródłową dla badań nad francuskimi kapitałami w Polsce stanowią materiały zgromadzone w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Kluczowe dokumenty, podobnie jak dla innych badań na temat polskiej polityki zagranicznej, znajdują się w zespołach polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Prezydium Rady Ministrów, Ministerstwa Skarbu oraz odpowiedniej ambasady – w tym przypadku Ambasady RP w Paryżu. Ważne materiały zachowały się również w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie oraz Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Istotne dokumenty dotyczące poszczególnych branż, w których mieli udział Francuzi, znajdują się ponadto w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie (Центральний державний історичний архів України, Львів), Archiwum Państwowym w Katowicach, Archiwum Państwowym w Łodzi, Archiwum Państwowym w Częstochowie i innych archiwach regionalnych.

Polska baza źródłowa prezentująca decyzje na poziomie centralnym została w znacznym stopniu zniszczona przez Niemców w czasie drugiej wojny światowej. W rezultacie, choć można na jej podstawie dość ściśle prześledzić kontakty polskiego MSZ i jego wysłanników z pracownikami Quai d'Orsay, do dziś posiadamy ograniczoną wiedzę na temat udziału Francuzów w poszczególnych przedsiębiorstwach czy też kwestii skarbowych (choć część materiałów na ten temat można odnaleźć w archiwach regionalnych). Niemniej jednak polscy badacze uzyskali do tych materiałów dostęp bardzo wcześnie; mimo rozproszenia i przetrzebienia archiwaliów historycy zaczęli z nich korzystać już na przełomie lat 40. i 50.

We Francji najważniejsze materiały dotyczące inwestycji w Polsce znajdują się w dwóch archiwach. Archiwa Dyplomatyczne (Archives Diplomatiques) w La Courneuve pod Paryżem zawierają bardzo obszerne zbiory francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Najważniejsze serie w opisywanym temacie to: *Relations commerciaux 1919–1940 – Pologne* oraz *Correspondence politique et commercial, 1918–1940 – Pologne* (mniejsze znaczenie mają materiały konsularne zgromadzone w oddziale tego archiwum w Nantes). Centrum Archiwów Gospodarczych i Finansowych (Centre des Archives Économiques et Financières) w Savigny-le-Temple zawiera zaś obszerną, choć mniej uporządkowaną kolekcję dokumentów ściśle gospodarczych. Mniejsze znaczenie mają materiały zgromadzone w archiwum Banku Francji oraz Banque de Paris et des Pays-Bas, Archiwach Narodowych (Archives Nationales), Centrum Archiwów Świata Pracy w Roubaix (Centre des Archives du Monde du Travail) oraz francuskich archiwach wojskowych.

Do francuskich dokumentów przez długi czas mieli dostęp jedynie wybrani dyplomaci. Jednym z nich był Jules Laroche, którego pamiętniki przez wiele lat pozostawały jedynym francuskim opracowaniem stosunków Paryża z Warszawą opartym na tych źródłach (Laroche 1953). Do jego pracy, podobnie jak do innych, często ciekawych wspomnień kolegów Laroche'a (Barbier 1951; Noël 1946), należy jednak podchodzić z dużą ostrożnością. Jak o pamiętnikach francuskich polityków pisał Anthony P. Adamthwaite, „są one zawsze tendencyjne i często kłamliwe” (Adamthwaite 1995: IX).

Materiały francuskiego MSZ zaczęto udostępniać stopniowo dopiero w latach 70. W rezultacie francuscy badacze podjęli omawiany temat później i często pracowali na niepełnym materiale źródłowym; autor najważniejszej wczesnej pracy o francuskiej polityce gospodarczej w Polsce, George-Henri Soutou, bolał jeszcze nad brakiem dostępu do archiwaliów dotyczących lat 30. (Soutou 1976).

Choć źródła francuskie są bez porównania lepiej zachowane niż te dostępne w Warszawie i dla kluczowych aspektów stosunków polsko-francuskich istnieją w Archives Diplomatiques kompletne posyty z chronologicznie ułożonymi dokumentami, również tych archiwaliów nie ominęły zniszczenia wojenne. Co istotniejsze, francuscy politycy i dyplomaci mieli często dość ambiwalentny stosunek do opisywania i dokumentowania swojej działalności. Oznacza to na przykład, że „nie prowadzono konsekwentnej ewidencji decyzji ani rządu, ani też wewnętrznego kręgu przywódców w zakresie polityki zagranicznej” (Hovi 1975: 14), „politycy nie mieli skrupułów wobec wynoszenia albo niszczenia oficjalnych dokumentów” (Adamthwaite 1995: IX), a dyplomaci niekiedy nie czytali wewnętrznych memorandów (Duroselle 1983: 15–19) i prowadzili negocjacje nieoficjalnie, bez śladu papierowego.

Dla zrozumienia, jak rozwijały się różne gałęzie piśmiennictwa na temat stosunków polsko-francuskich, warto spojrzeć na konsekwencje bariery językowej i chronologii archiwalnej. Kluczowe polskie opracowania na omawiany temat powstały przed udostępnieniem francuskich dokumentów, stąd rozwinęły się niezależnie od francuskiego piśmiennictwa. Ich kontynuacją, już po udostępnieniu źródeł we Francji, była praca Zbigniewa Landaua i Jerzego Tomaszewskiego o aferze żyrdowskiej, najbliższa syntezy francuskich inwestycji w Polsce (Landau, Tomaszewski 1983), lecz opracowana bez znajomości francuskiej historiografii i źródeł. Z kolei francuscy historycy zasadniczo nie znali języka polskiego, stąd niewielu korzystało z polskich opracowań, a jeszcze mniej z polskich źródeł – prace Janine Ponty czy jej uczennicy Mylène Mihout-Natar są tu rzadkimi wyjątkami (Ponty 2005; Mihout-Natar 2002). Długo kluczowym reprezentantem polskiego punktu widzenia dla francuskich badaczy była praca Piotra Wandycza z lat 60. (Wandycz 1962), powstała w częściowym oderwaniu od polskiego piśmiennictwa i oparta głównie na materiałach emigracyjnych. Obydwie historiografie w dużym stopniu funkcjonowały zatem niezależnie od siebie, choć trzeba podkreślić znaczenie międzynarodowych konferencji w latach 70. i 80., które starały się przełamać tę barierę (*La guerre...* 1975; *Les conséquences...* 1987). Problem nieznamości polskiego punktu widzenia dotyczył również historiografii międzynarodowej, w ramach której obok źródeł angielskich, amerykańskich czy niemieckich korzystano głównie z archiwaliów i opracowań francuskich.

Udostępnienie francuskich źródeł nie przyniosło też szybko zmian w polskim piśmiennictwie naukowym. Poza barierą językową i kosztem zagranicznych kwerend stała za tym ewolucja podejścia do historii. Od lat 70. zaczęło ukazywać się mniej prac na temat okresu międzywojen-

nego, czemu od lat 90. towarzyszy stopniowe zmniejszanie zainteresowania historią gospodarczą i odwracanie się części badaczy od kwestii międzynarodowych w kierunku szczegółowych tematów w obrębie historii Polski. Jednocześnie studia na temat stosunków z Francją były niewdzięczne – wymagały żmudnej kwerendy oraz konieczności zmierzenia się z obszerną literaturą.

We Francji w latach 90. przejściowo do łask wróciła kwestia polityki wschodniej. Efektem tego były doktoraty Christophe'a Laforesta i wspomnianej już Mylène Mihout-Natar, które jednak, nigdy nie opublikowane, znane są głównie z podsumowania tez autorów w krótkich artykułach (Laforest 2001; 2003; Mihout-Natar 2002; 2004). Istotne znaczenie miała też aktywność polskich historyków, jak Maria Pasztor (1999b) czy Tomasz Schramm (Kornat, Schramm 2010) we francuskim środowisku naukowym; z pomocą Marii Pasztor ukazał się po polsku również artykuł Christophe'a Laforesta (1999).

Kontekst gospodarczy

Choć badania nad wielkością, działalnością i rolą kapitałów zagranicznych w Drugiej Rzeczypospolitej podjęto wkrótce po wojnie, temat ten wciąż czeka na należyte opracowanie. Stoją za tym specyficzne trudności zaczynające się od nieoczywistej granicy między kapitałem polskim a obcym (Landau, Tomaszewski 1964: 13–14) czy problemu utworzenia państwa z terytoriów należących dotychczas do zaborców i będących terenem ekspansji kapitału z nich pochodzącego. Nawet w przypadku firm, w których problem ten nie występował, niektóre metody sprawowania kontroli przez kapitał zagraniczny są trudne do uchwycenia. Przykładowo: czy firma formalnie należąca do obywateli polskich, lecz uzależniona od krótkoterminowych pożyczek francuskich, której władze zmuszone są wykonywać dyktaty kredytodawców z Paryża, jest polska czy zagraniczna? Nikły materiał archiwalny na temat tego rodzaju wpływów często uniemożliwia zidentyfikowanie takich zależności. Podobnie, niektóre firmy ukrywały znaczenie zlokalizowanego w nich kapitału zagranicznego, aby uniknąć interwencji władz. Nawet w przypadkach, które dawałoby się łatwo zbadać przy zachowaniu źródeł, zniszczenie międzywojennych dokumentów w archiwach centralnych utrudnia badania. Długoterminowym rozwiązaniem tego problemu może być jedynie szeroka kwerenda w źródłach zagranicznych (zwłaszcza amerykańskich, niemieckich, francuskich, belgijskich i austriackich) oraz archiwach regionalnych.

W okresie międzywojennym kluczowe prace na temat kapitału zagranicznego opublikowali kolejno Feliks Hilchen (1920), Stanisław Pszczółkowski (1927), Józef Kozuchowski (1928), Zenon Pietkiewicz (1931), Mieczysław Smerek (1933), Zygmunt Chełstowski (1936) i – w języku angielskim – Leopold Wellisz (1938). Z ich szacunków wyłonił się obraz kapitału francuskiego jako drugiego najważniejszego – po amerykańskim – w gospodarce Drugiej Rzeczypospolitej.

Badania te w sposób zniuansowany oceniały działalność kapitału zagranicznego. Ich autorzy, wpisując się w szerszą debatę z okresu międzywojennego (Kofman 1975; Landau 1962), z jednej strony podkreślali brak własnych kapitałów w Polsce i pozytywne konsekwencje przynajmniej części zagranicznego zaangażowania: „Kapitał ten w znacznej mierze pracował w dziedzinie inwestycji, wydobył i pobudził do życia siły gospodarcze Polski, zamarłe częściowo skutkiem wojny i inflacji lub niewyzyskane przedtem jako bogactwa przyrodzone” (Pietkiewicz 1931: 332*), z drugiej jednak dostrzegali niebezpieczeństwo płynące z uzależnienia przemysłów ważnych dla polskiego bezpieczeństwa (hutnictwa, wydobywania węgla i ropy naftowej) od czynników zewnętrznych. Widzieli też duże koszty związane z importem kapitału oraz jego często niekorzystne dla Polski działania. Mimo zastrzeżeń pozyskanie większej ilości zagranicznych funduszy przedstawiano jednak jako konieczny, choć niejedyny warunek polskiego rozwoju. Ten ostatni argument szczególnie mocno wybrzmiewa w wydanej w Londynie pracy Wellisza, która sprawia dziś wrażenie nieomal materiału reklamowego zachęcającego międzynarodowych potentatów do inwestowania w Polsce, notabene książka ta została źle przyjęta w londyńskim City (Kofman 1975: 309).

Wczesna historiografia Polski międzywojennej powstała w latach stalinizmu i jej początkowy kształt ściśle wynikał z warunków politycznych. „Historii nadano w tym okresie charakter ilustracyjny” (Garlicki, Nałęcz & Władyka 1978: 392), a jej celem było przedstawienie Polski „burżuazjno-obszarniczej” w jak najczarniejszych barwach (Landau, Tomaszewski 1967). Tak też wyglądały wczesne badania zagranicznych inwestycji, jak prace Franciszka Ryszki poświęcone sprawom Górnego Śląska oraz, szerzej, przywilejom obcego kapitału. Ich treść dobrze oddaje tytuł jednego z jego wystąpień konferencyjnych: *Zdradziecka współpraca burżuazji polskiej z obcymi monopolistami; kapitał państwowo-monopolistyczny na Górnym Śląsku* (Kapica 2017). Kapitał zagraniczny – na Górnym Śląsku głównie niemiecki i francuski – Ryszka interpretował jako imperialistyczny, widząc w działaniach polskich władz zdradę.

Czas na bardziej zrównoważone oceny przyszedł po 1956 r. Ważne publikacje wydali wówczas Zbigniew Landau i Jerzy Tomaszewski (Landau 1961; 1963; 1965; Landau, Tomaszewski 1964; 1968; 1983). Choć nie wyszła spod ich piór monografia omawiająca temat w sposób wyczerpujący, zmodyfikowali oni i zniuansowali wcześniejsze interpretacje. Badacze ze Szkoły Głównej Planowania i Statystyki zaczęli od definicyjnego i statystycznego uchwycenia kapitału zagranicznego, oceniając i reinterpretując przedwojenne szacunki. Na poziomie uogólnień stwierdzili, że działania kapitału zagranicznego były jednym z głównych czynników pogarszających sytuację gospodarczą międzywojennej Polski. W swojej popularnonaukowej książce określili zbiorczo zagranicznych właścicieli mianem „anonimowych władców”. Takie sformułowanie podkreślało zależność polskiej gospodarki od zagranicy, choć w interpretacji dwóch autorów działania polskich władz nie były już zdradą, jak w ustaleniach Ryszki, lecz kosztownym błędem.

Wyjątkowo negatywne oceny Landau i Tomaszewski wystawili kapitałowi francuskiemu i związanej z nim polskiej polityce. Wskazywali na wyzysk, jakiego dopuszczali się francuscy przedsiębiorcy korzystający ze słabszej pozycji negocjacyjnej i geopolitycznej Polski. W kwestii liczb stwierdzili, że ze względu na znacznie szersze korzystanie przez niemieckich właścicieli z różnych sztuczek w celu wymykania się oku polskich statystyków rola kapitału niemieckiego była wówczas większa niż francuskiego, co relegowało Francję na pozycję trzeciego głównego źródła zagranicznych kapitałów w Polsce międzywojennej.

Począwszy od lat 60. w historiografii Drugiej Rzeczypospolitej wykształciły się dwa nurty: jeden podkreślający generalnie ciemny obraz tego okresu, którego głównymi proponentami byli wspomniani dwaj autorzy; drugi o bardziej optymistycznej ocenie, reprezentowany zwłaszcza przez Mariana Marka Drozdowskiego. Rozważania na temat kapitału zagranicznego pozostały w większości w pierwszym nurcie. Najciekawszą pracę opublikował Jan Kofman, badający stosunek do kapitału zagranicznego kół wielkoprzemysłowych. Stwierdzał on ogólną nieefektywność i szkoldliwość zagranicznego kapitału, a nawet – uznając teoretyczne podstawy polityki opartej na jego przyciąganiu – podawał w wątpliwość możliwość jego pozytywnego wpływu na polską gospodarkę w ówczesnej sytuacji międzynarodowej. Jednocześnie wprowadzał wyraźne rozgraniczenie między latami 20., kiedy obecność kapitału zagranicznego miała pozytywne konsekwencje, oraz następną dekadą, kiedy zagraniczni właściciele traktowali „Polskę niemal jak kolonię” (Kofman 1975: 305).

W następnych latach nie powstały prace syntetyczne, które zasadniczo zmieniałyby spojrzenie na kapitał zagraniczny, choć pojawiały się

bardziej wyważone opinie na temat poszczególnych sektorów, firm czy inwestycji (Widernik 1984; Morawski 1996; Szmidtko 2005).

Rola kapitału francuskiego w polskiej gospodarce nie była przedmiotem szczególnego zainteresowania ze strony historiografii międzynarodowej. Najlepsze prace na temat finansów Polski powstawały w kontekście całego regionu. Główny badacz tej dziedziny, Rudolf Nötel, opierając na poziomie danych zagregowanych, wskazywał na pozytywne aspekty obecności kapitału obcego w krajach regionu, zwłaszcza w latach 20., mimo nieraz trudnych warunków jego pozyskania. Nötel zszedł również na poziom poszczególnych sektorów i głównych przedsiębiorstw, tworząc cenne zestawienia porównawcze (Nötel 1974; 1986). Co ciekawe, choć zauważał, że najwięcej kapitału w regionie trafiło do Polski i Rumunii ze względu na istnienie w tych państwach obszernych sektorów wydobywczych, a jednocześnie, że w tych państwach kapitał zagraniczny uczestniczył w ważnych inwestycjach infrastrukturalnych, to nie łączył tego z typowym schematem inwestycji kolonialnych. Swoje wywody o pozytywnym wpływie kapitału zagranicznego zdawał się zresztą opierać na konwencjonalnych ekonomicznych argumentach o szybszym przepływie technologii i innowacji w zarządzaniu, nie znając przy tym powojennej literatury z krajów regionu.

Inną drogą poszła Alice Teichova, która starała się wytłumaczyć gospodarczy kontekst porozumienia w Monachium poprzez zbadanie zależności regionu – zwłaszcza Czechosłowacji – od zagranicznych sfer gospodarczych (Teichova 1974). Na poziomie kwantyfikacji poziomu kapitałów zagranicznych w Polsce jej praca niewiele wnosi, bo stanowi zestawienie danych z książki Wellisza oraz materiałów przygotowanych przez Royal Institute of International Affairs (1937). To, co stanowi o wartości pracy Teichovej dla omawianego tematu, to jej uogólnienia, do których jeszcze wróćę w następnej części artykułu.

Autorzy publikujący w ramach literatury francuskiej początkowo nie zajmowali się polskim punktem widzenia na francuskie inwestycje i w syntezach dążyli raczej do określenia polityki Quai d'Orsay (por. Pietrzak-Pawłowska 1977). Zapowiedzią zmiany w badaniach francuskich była skromna w rozmiarze książka francuskiej badaczki o polskim pochodzeniu Mylène Mihout (1990) będąca próbą syntetycznego spojrzenia na francuskie zaangażowanie w Polsce. Mihout (a po zmianie nazwiska Mihout-Natar) kontynuowała badania na ten temat, broniąc kilkanaście lat później doktorat na uniwersytecie w Lille. Równoległe nad zagadnieniem tym pracował Christophe Lafort, ostatecznie broniąc swój doktorat rok wcześniej na Sorbonie. Prace Laforta i Mihout-Natar to najlepsze monografie kapitału francuskiego w Polsce.

Na poziomie syntezy Laforest szacował, że w 1933 r. około 10% całego kapitału francuskiego zainwestowanego za granicą zlokalizowane było w Drugiej Rzeczypospolitej, co dawałoby kwotę około 2,1 mld zł. Jego szacunki są jednak efektem poprawiania danych z Wellisza i innych źródeł, a nie własnych szczegółowych ustaleń. Mihout-Natar z kolei stworzyła rozległe zestawienie poszczególnych przedsiębiorstw z określeniem udziału Francuzów w kapitale zakładowym tych firm. Co więcej, dokonała również mikroekonomicznego porównania wyników podmiotów gospodarczych z kapitałem francuskim, które działały na terenie zaboru rosyjskiego przed pierwszą wojną światową, z działalnością ich odpowiedników w okresie powojennym. Wskazywała, że firmy, które pojawiły się w Polsce wcześniej, zwłaszcza z przyczyn ekonomicznych, a nie, jak francuski kapitał na Górnym Śląsku, w kontekście politycznej ekspansji Paryża, funkcjonowały lepiej i utrzymywały lepsze relacje z polskimi władzami.

Obydwoje autorzy, choć dostrzegli negatywne aspekty francuskiej działalności i szczegółowo analizowali główne konflikty, pozytywnie oceniali wpływ kapitału francuskiego na polską gospodarkę. W przypadku Laforesta decydował o tym korzystny jego zdaniem wpływ Francuzów na polski przemysł, dla Mihout-Natar ważniejszy jest ich wkład w kluczowe inwestycje infrastrukturalne (port w Gdyni i magistralę węglową), potencjalnie dające Polsce bezpieczeństwo gospodarcze i niezależność polityczną. Koszty pozyskania kapitału francuskiego badaczka komentowała retorycznym pytaniem: „czy nie mówi się, że «wolność nie ma ceny»?” (Mihout-Natar 2002: 758).

Podsumowując te rozważania, trzeba zauważyć, że najnowsze prace na temat kapitału francuskiego powstały we Francji i nie pomagają w odpowiedzi na polskie pytania dotyczące kapitałów zagranicznych. Jednocześnie polskie prace są leciwe, powstawały bez znajomości francuskich archiwaliów i w określonym kontekście ideologicznym. Co więcej, wnioski poszczególnych autorów na temat konsekwencji aktywności Francuzów w Polsce okazują się bardzo różne. Dlatego też konieczna jest nowa synteza, która weryfikowałaby stare tezy i uwzględniła zarówno polskie, jak i francuskie źródła. Synteza ta musi również odpowiedzieć na nowe pytania.

Istotnym nowym tematem, szerzej nierozpoznanym, są różnice w polityce kapitału zagranicznego w Polsce pochodzącego z różnych krajów. Ciekawe uogólnienia dla bankowości przedstawia tu, opierając się częściowo na międzywojennych ustaleniach, Wojciech Morawski (1996), lecz sektor ten nie jest reprezentatywny dla szerszej francuskiej aktywności w Polsce. Widzę kilka możliwości przeprowadzenia tego rodzaju zestawienia. Stosunkowo najprostsze jest porównanie sprawozdań finansowych głównych spółek akcyjnych z kapitałami z różnych

krajów, uzupełnione o wykorzystanie istniejących monografii kluczowych przedsiębiorstw (Puczyński 1961; Szmidtke 2005). Badania tego rodzaju można oprzeć na założeniu, że, *ceteris paribus*, spółki w obrębie sektora winny osiągać zbliżone wyniki, a ewentualne różnice wynikają, przynajmniej w istotnej części, z warunków działania kapitału z danego kraju (przykładowo, zgłaszane niższe zyski mogą oznaczać większy stopień transferu pieniędzy za granicę). Jeśli różnice te utrzymują się w różnych sektorach, może to być dowód na jakościowo inną sytuację kapitału z danego kraju. Kolejny rodzaj badań, oparty na materiałach archiwalnych, dotyczy treści i konsekwencji interwencji dyplomatycznych w sprawach gospodarczych w polskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych. On również umożliwi dokonanie porównania, tym razem politycznych warunków działania firm z różnych krajów. Ciekawe informacje może wreszcie przynieść spojrzenie na położenie robotników i strajki w przedsiębiorstwach z kapitałem pochodzącym z różnych krajów.

Opisane zestawienia dotyczą jedynie kontekstu polskiego. Poza ogólnymi ustaleniami Nötela i Teichovej nie wiemy właściwie, jak aktywność Francuzów w Polsce miała się do ich działalności w innych państwach regionu. Porównanie to jest trudniejsze do przeprowadzenia, gdyż optymalnie opierałoby się na pogłębionej kwerendzie przynajmniej w Czechosłowacji i Rumunii (wybór pierwszego państwa wynika z jego roli w systemie francuskich sojuszy; wybór drugiego – ze znaczenia rumuńskiego sektora naftowego). Dobrym początkiem byłoby jednak skorzystanie ze szczegółowych badań Alice Teichovej nad kapitałami zagranicznymi w Czechosłowacji. W badaniach tych przydatna może być również szersza kwerenda polskiej prasy specjalistycznej.

Dalsze pytania dotyczą zróżnicowania polskiej polityki wobec kapitału zagranicznego z różnych państw (Błahut 1975; Grzyb 1978) oraz wpływu aktywności firm francuskich na tę politykę. Według Jana Kofmana sprawa żyrardowska miała tu istotne znaczenie (zwłaszcza w zakresie poglądów publicystów ekonomicznych), choć Zbigniew Landau i Jerzy Tomaszewski uznają działania rządu wobec Żyrardowa za taktyczne zagrania w ramach krajowych rozgrywek politycznych, a nie istotną próbę rozwiązania problemów z kapitałem zagranicznym. Na poziomie mikro znaczące dane może przynieść badanie relacji między Francuzami a polskimi urzędnikami.

Reakcje na działalność kapitału francuskiego związane są ściśle z narodzinami polskiej odmiany nacjonalizmu gospodarczego. Henryk Szlajfer podkreśla paradoksalną cechę tej polityki, w której rosnącej izolacji międzynarodowej nie towarzyszyło wyrzeczenie się korzystania z zagranicznego kapitału (Szlajfer 2005).

Kontekst polityczny

Już w 1962 roku Piotr Wandycz pisał, że obfitość tekstów na temat stosunków Francji z jej wschodnimi sojusznikami jest „piorunująca” (Wandycz 1962: 407); w ciągu następnego półwiecza historycy również nie próżnowali. Główne prace na temat relacji polsko-francuskich wydali oprócz Wandycza (1962; 1988) Zbigniew Landau (1961), Józef Kukułka (1970; *Sprawy polskie...* 1965), Jan Ciałowicz (1971), Kalervo Hovi (1975; 1984), George-Henri Soutou (1981), Henryk Bułhak (1993, 2000), Tomasz Schramm (1987), Józef Łaptos (1983; *Dyplomaci II RP...* 1993) i Maria Pasztor (1999b).

Mimo obfitości prac najbardziej żywotną interpretacją francuskiej aktywności w Polsce pozostaje przedstawianie jej jako jakiejś formy imperialnej ekspansji. Tego typu wy tłumaczenia pojawiły się niezależnie od siebie we wszystkich omawianych historiografiach, choć metodologiczny kontekst tych rozważań bywał bardzo różny. Nie wszyscy autorzy używali pojęcia „imperializm”. O mojej kwalifikacji tekstów do tej kategorii decyduje przyjęcie definicji imperializmu jako jednostronnego ograniczenia suwerenności innego państwa, przy uwzględnieniu klasycznego ujęcia Carla Schmitta, zgodnie z którym suwerenem jest ten, który decyduje o wyjątku (Schmitt 2000). Badanie działalności francuskiej w tym nurcie, niezależnie od przyjętej przez autorów metody, można sprowadzić do poszukiwania dowodów na wymuszanie przez Paryż takiego właśnie wyjątkowego traktowania francuskiego kapitału w Polsce, a także wyjaśnienia mechanizmów, które pozwalały właścicielom znad Sekwany na omijanie polskiego prawa.

Z ekspansywnego charakteru Francji zdawano sobie sprawę już w pierwszych latach dwudziestolecia międzywojennego. Historycy często przywołują w tym kontekście słowa ministra finansów Leona Bilińskiego: „Kocham serdecznie Francję jako jedyną wierną sojuszniczkę naszą polityczną, ale mam trwogę przed Francją kupiecką” (Landau, Tomaszewski 1967: 315). Definiowanie działalności kapitału francuskiego w Polsce jako formy imperializmu albo – w bardziej radykalnej wersji – kolonializmu można wiązać z publiczną dyskusją, którą sprowokowało ujawnienie sposobu działania zagranicznych właścicieli w Zakładach Żyrardowskich. Długoletni konflikt, szeroko omawiany w prasie, nie tylko zaowocował publikacjami znanych felietonistów z epoki (Hulka-Laskowski 1934; Krzywicka 1998), ale zainspirował też Czesława Miłosza do napisania jednego z pierwszych opublikowanych wierszy (Miłosz 2004a). Miłosz wracał zresztą do tematu również w swoich późniejszych pracach. W *Zniewolonym umyśle* działalność

zagranicznych kapitałów w regionie Europy Środkowej i Wschodniej wpisał w szerszą krytykę kulturowej zależności regionu od hegemonicznego centrum (Miłosz 2004b: 46); wreszcie w wydanej pod koniec życia *Wyprawie w Dwudziestolecie* tekst o sprawie żyrdardowskiej wybrzmiewa jako oskarżenie międzywojennego kapitalizmu (Miłosz 2011: 361–372).

Międzywojenna krytyka działalności kapitału zagranicznego posłużyła konstrukcji interpretacji w czasach stalinowskich, teraz formalnie osadzonej w myśli marksistowskiej, z odwołaniami do klasycznego dzieła Lenina o imperializmie (Lenin 1980). W rozumieniu tej literatury ekspansja francuska stanowiła formę imperializmu ściśle związaną z ówczesną fazą rozwoju gospodarki kapitalistycznej, a narracja o współdziałale polskich władz we francuskiej ekspansji wykorzystana była do krytyki międzywojennego państwa.

Z polskiej krytyki francuskiego zaangażowania wyrosła następnie bardziej zniuansowana forma tego rozumowania, prezentowana w przywoływanych już pracach Landaua i Tomaszewskiego. Istotę tej interpretacji dobrze oddaje tytuł pracy obydwu autorów skierowanej do szerszego odbiorcy, *Anonimowi władcy* (Landau & Tomaszewski 1968). O jej zakwalifikowaniu do interpretacji imperialnych świadczy ściśle powiązanie działalności kapitału obcego z uzależnieniem istotnych sektorów polskiej gospodarki, a nawet polskich decyzji politycznych od zagranicy, prowadzące do wyjątkowego traktowania francuskich przedsiębiorstw w kwestiach finansowych i podatkowych czy przemykania oka na pewne formy łamania przez nie prawa. Szczególne znaczenie miały tu analizowane przez autorów naciski dyplomatyczne Francuzów.

Landauowi i Tomaszewskiemu wtórowali badacze zajmujący się historią polityczną stosunków polsko-francuskich. Najwięcej na tematy gospodarcze pisał Józef Kukułka, który bardzo szczegółowo przedstawił politykę Francuzów bezpośrednio po pierwszej wojnie światowej. Opierając się na polskich źródła, określił ją mianem „francuskiej ekspansji ekonomicznej w Polsce” (Kukułka 1970: 48). Rozlegle opisywał wykorzystywanie przez Francję przewagi politycznej do narzucania Polsce rozwiązań w dziedzinie gospodarki, a także rolę prywatnego kapitału w kształtowaniu działań Quai d’Orsay.

W późniejszej historiografii interesujące potwierdzenie imperialnej interpretacji dali Józef Łaptos i Maria Pasztor, pokazując, jak swoich słabszych sojuszników traktowały francuskie elity w wewnętrznej korespondencji (Łaptos 1983; Pasztor 1999a; 1999b). Zwłaszcza druga autorka, choć nie operuje pojęciem imperializmu, rekonstruuje francuskie quasi-kolonialne stereotypy na temat Polaków. Jej praca jest również

istotna z innego punktu widzenia. Na kilku przykładach, m.in. stosunku Francuzów do reform monetarnych Władysława Grabskiego, Pasztor pokazuje, że polscy dyplomaci często źle oceniali francuskie postawy i poglądy. Ujawnia w ten sposób problematyczność wniosków opartych jedynie na polskich archiwaliach i dowodzi konieczności połączenia francusko- i polskojęzycznych źródeł dla konstruowania nowych prac na ten temat.

Interpretację zbliżoną do imperialnej dla całego regionu Europy Środkowej i Wschodniej dała wspomniana już Alice Teichova. Autorka ta dowodziła, że po pierwszej wojnie światowej inwestycje międzynarodowe stały się istotnym czynnikiem w stosunkach międzynarodowych, tworząc „różne wzory zależności wobec wielkich potęg wśród krajów importujących kapitał” (Teichova 1974: 14). W tej grupie omawiany region stanowił jeden z trzech najważniejszych rynków ekspansji dla kapitału zagranicznego. W konsekwencji, choć jego kraje były formalnie niepodległe, ich polityka gospodarcza i zagraniczna w istotnym stopniu zależała od wielkich potęg. Mówiąc o Francji, Teichova stwierdzała, że „Quai d’Orsay było ściśle związane z wyższymi sferami finansowymi Francji i że wywóz kapitału był w znacznym stopniu – jak dzieje się to ze wszystkich krajach – pochodną nie tylko dążenia do zysku, ale również francuskich interesów kolonialnych i geopolitycznych” (Teichova 1974: 5).

Równoległe do badań Teichovej politykę Francji w międzywojniu studiował George-Henri Soutou. Wśród jego imponującego dorobku kluczowe znaczenie ma artykuł z 1976 r. (Soutou 1976; por. Soutou 1974) wpisujący francuskie działania w Polsce w szerszy kontekst francuskiej polityki w okresie międzywojennym. Soutou interpretuje w nim aktywność Paryża jako specyficzny rodzaj imperializmu, który nazywa „imperializmem biednych”. W tej interpretacji zła kondycja gospodarcza Francji po pierwszej wojnie światowej powodowała, że kraj ten prowadził ekspansję na terytorium Europy Środkowej i Wschodniej nie dzięki istotnej sile francuskich przedsiębiorstw, lecz w oparciu o swą pozycję geopolityczną i rolę sojusznika nowych państw regionu. W zamian za ochronę, poparcie na arenie międzynarodowej i pożyczki Francuzi wymuszali na nowych państwach europejskich ustępstwa, dostęp do rynków czy udział w przejmowanych od Niemców i Austriaków fabrykach. Innymi słowy, Francuzi radzili sobie na rynkach, na których mogli liczyć na przewagę polityczną. Ustalenia Soutou zostały generalnie przyjęte w historiografii francuskiej.

Szczególną ilustracją możliwości, jakie dawał polski rynek, są badania działalności francuskich firm robót publicznych prowadzone przez Dominique’a Barjota, autora monumentalnego, liczącego 4231 kart dok-

toratu na ten temat (Barjot 1989). Jego uczennica Anne Burnel opracowała z kolei międzywojenne dzieje La société de construction des Batignolles – najważniejszej dla Polski spośród tych firm, realizującej budowę portu w Gdyni (Burnel 1995). Z ich prac wyłania się obraz Polski jako najważniejszego rynku europejskiego dla firm francuskich, zaś wspomnianej budowy w Gdyni jako największego przedsięwzięcia budowlanego realizowanego przez nie za granicą. W ich narracji okres międzywojenny to czas upadku znaczenia firm francuskich, które straciły technologiczną przewagę w świecie i nie radziły sobie w konkurencji z Amerykanami i Anglikami. Stąd istotna część robót francuskich zaczęła przenosić się do kolonii. Polska – dzięki pozycji politycznej Francji – dawała rzadką w tym okresie możliwość europejskiej ekspansji. Jednocześnie autorzy ci podkreślają jednak pozytywny wpływ firm francuskich, które w „zdecydowany” (Barjot 1990: 217) sposób przyczyniały się ich zdaniem do rozbudowy infrastruktury w Polsce.

Po trzech dekadach od prac Teichovej i Soutou interpretacja imperialistyczna powróciła w doktoracie Christophe’a Laforesta (2001). Jakkolwiek ważną inspiracją dla jego rozumowania były prace francuskiego historyka, łączył on metody literatury francuskiej i międzynarodowej z podstawą ideologiczną pierwszej stalinowskiej interpretacji. Jedną z głównych osi metodologicznych Laforesta było bowiem przywoływane już leninowskie studium imperializmu. Przyjmując za dobrą monetę deklaracje polskiej prasy rządowej z lat sprawy żyrardowskiej („Boussac to wyjątek”), a jednocześnie dowodząc, że działalność Francuzów nie spełniała warunków określonych w definicji Lenina, Laforest uznał, że akcje Francuzów w Polsce należy określić mianem „imperializmu przedsiębiorczego”, raczej korzystnego dla polskiej gospodarki.

Mihout-Natar przyjęła zasadniczo interpretację Soutou, jednocześnie niuansując wynikający z niej obraz. Jej badania pokazują Francuzów szukających hegemonicznej pozycji w sektorach związanych z bezpieczeństwem ich kraju, co prowadziło do ekspansji imperialnej. Jednocześnie sektor tekstylny, w którym aktywność francuska wynikała z inwestycji przedwojennych, rozwijał się w sposób organiczny i nie przejawiał cech imperialistycznych (wyjąwszy kwestię Żyrardowa, stanowiącą niechlubny wyjątek).

Imperialna interpretacja dominuje w piśmiennictwie na temat stosunków polsko-francuskich i została dobrze opracowana. W jej głównym nurcie nie ma wielu dodatkowych tematów do podjęcia – pozostają głównie uzupełnienia (jak kwestia dziejów sojuszu polsko-francuskiego w latach 1936–1939 i szczegółów dotyczących pożyczki z Rambouillet), wykorzystanie nowych źródeł (z czym łączą się nowe pytania) oraz polemiki.

Wśród nowych źródeł wskazałbym zwłaszcza zbiór interwencji francuskich firm (*réclamations*), zgromadzony w Archives Diplomatiques. Choć teczki te były używane przez badaczy, zwłaszcza Laforesta i Mihout-Natar, służyły tym badaczom jako uzupełnienie głównej narracji wywiedzionej ze źródeł dyplomatycznych. Tymczasem ten bogaty zbiór pism nadaje się do analizy jako całość i może posłużyć do zbadania mechanizmów funkcjonowania francuskiego imperializmu w skali mikro.

Wśród polemik kluczowe znaczenie ma nowe polskie spojrzenie na imperialną interpretację, wykorzystujące francuskie źródła i odnoszące się do francuskich badań. Zarówno bowiem imperializm biednych Soutou, jak i łagodna, przemysłowa wersja imperializmu francuskiego w rozumieniu Laforesta nie wydają się wystarczająco dobrze opisywać rzeczywistości. Podważając tezę Soutou, można stwierdzić, że kapitał francuski nie wymagał specjalnej zachęty ze strony rządu, aby zaangażować się w Galicji Wschodniej, gdzie Francuzi liczyli na szybkie i pewne zyski, jak się ostatecznie okazało – niesłusznie. Z kolei w innych sytuacjach przedsiębiorcy znad Sekwany, mimo gwarancji, ignorowali poparcie Quai d'Orsay dla inwestycji w Europie Środkowej i Wschodniej. Można zatem się zastanawiać, co było motorem działań francuskich – imperialna ekspansja czy zapewnienie sobie celów politycznych. Z kolei podejście Laforesta przedstawia działania Francji w pozytywnym świetle i jako takie wymaga zestawienia z wczesnymi interpretacjami polskimi i oceny, które z nich lepiej oddaje sytuację z okresu międzywojennego.

Poza ścisłymi uzupełnieniami tezy imperialnej można również wskazać cztery sposoby spojrzenia na temat francuskich inwestycji będące albo jej istotnym rozwinięciem, albo jakąś formą jej zaprzeczenia.

Pierwszym z nich jest krajowy kontekst międzynarodowej polityki Polski i Francji – innymi słowy, analiza sposobu, w jaki lokalni aktorzy w obydwu krajach wpływali na politykę zagraniczną. Najciekawszym elementem tego podejścia jest pytanie o źródła polityki zagranicznej Francji. Temat ten nie został dostatecznie zbadany, a istniejące opracowania dają sprzeczne odpowiedzi. Wspomniany już Józef Kukułka, badając lata bezpośrednio po pierwszej wojnie światowej, dostrzega wielki wpływ przemysłowców i finansistów francuskich na decyzje państwowe, pisze nawet o uzależnieniu rządu od tych sfer (Kukułka 1970: 339). Jednocześnie autor ten opiera swoje badania na ocenach polskich dyplomatów, a jak pokazała Maria Pasztor, oceny te nie zawsze były zgodne z rzeczywistością. Zbliżone wnioski wynikają z literatury dotyczącej stanowiska Francji w sprawie Górnego Śląska i Galicji Wschodniej. Z kolei patrząc na aferę żyrdowską, również na podstawie polskich źródeł, Zbigniew Landau i Jerzy Tomaszewski przyjmują bardziej wy-

ważone stanowisko, wskazując na różnice zdań i napięcia po stronie francuskiej. Stosunkowo najlepiej pokazuje to w swojej analizie Mihout-Natar. Niektóre badania francuskiej polityki zagranicznej dowodzą z kolei, że przemysłowcy francuscy mieli nieznaczny wpływ na politykę gospodarczą i zagraniczną rządu, a w kwestiach bezpieczeństwa – których stosunki z Polską były istotną częścią – byli jedynie instrumentami polityki kolejnych gabinetów (Bariéty 1974). Ta różnorodność stanowisk, a jednocześnie brak systematycznych badań, również po stronie polskiej, wskazuje na zasadność podjęcia tego tematu.

Drugi istotny obszar badawczy dotyczy dyplomacji gospodarczej, którą rozumiem jako wykorzystywanie tematyki gospodarczej do osiągnięcia celów w dziedzinie politycznej. Podejście to, dominujące w badaniach politycznych, można traktować jako komplementarne wobec imperialnego (w którym bada się zależność odwrotną). Dobrym punktem wyjścia do analizy francuskiej dyplomacji gospodarczej jest doktorat Christophe'a Laforesta. Autor ten argumentuje, że Francuzi mieli w Polsce trzy główne cele: starali się wykorzystać powojenną sytuację i uzyskać na terytorium Polski silną pozycję, jednocześnie ograniczając wpływy niemieckie; po drugie, dążyli do wzmocnienia polskiej zależności, aby zagwarantować Francji przyszłe wsparcie sojusznika; po trzecie, usiłowali ustabilizować sytuację gospodarczą w Polsce, a przez to zagwarantować istnienie państwa i jego polityczną równowagę (Laforest 2003: 397). Jak wspominałem, Laforest bagatelizował znaczenie francuskiego imperializmu – w jego rozumieniu działania Quai d'Orsay można rozumieć głównie jako formę dyplomacji gospodarczej.

Interesujące badania uzupełniające ten punkt widzenia prowadził Richard Hemmig Meyer (1970), który spojrzął na cztery stabilizacje monetarne w powojennej Europie: belgijską, włoską, polską i rumuńską. Zgodnie z jego badaniami, w latach 20. Bank Anglii i Rezerwa Federalna jako dwa główne banki na świecie prowadziły dość zgodną politykę walutową i międzynarodową. Od 1927 roku starała się do nich dołączyć Francja, co doprowadziło do rozbitcia jednomyślności głównych światowych władarzy pieniądza. Pożyczka stabilizacyjna dla Polski stała się głównym obszarem, w ramach którego starali się walczyć z „tyranią Banku Anglii” (Meyer 1970: 75–76; Marguerat 1988), jednocześnie negocjując stosunkowo korzystne warunki dla swojego polskiego sojusznika. Z tej perspektywy ciekawe byłoby również zbadanie współpracy polsko-francuskiej w ramach Złotego Bloku z lat 30., w szczególności analiza związków między stosunkami politycznymi a polityką finansową Banku Francji.

W polskiej historiografii francuska dyplomacja gospodarcza pojawia się najczęściej w kontekście interpretacji pożyczek udzielonych Polsce. Główną pracę na ten temat napisał Zbigniew Landau, a cenne jej uzupełnienie opublikował Christophe Laforest (1999). O ostatniej, najsłynniejszej pożyczce z Rambouillet najszerzej pisali korzystający głównie z wojskowych archiwaliów Piotr Stawecki (1967) oraz znający francuskie materiały Wojciech Mazur (2013). Wnioski Landaua wywiedzione jedynie z polskich źródeł w większości potwierdzili przywoływani wyżej badacze francuscy.

Ciekawym zagadnieniem jest również polska dyplomacja gospodarcza. Temat ten rozpoznany jest najlepiej dla pierwszych lat niepodległości, zwłaszcza w kontekście misji Artura Benisa (Landau, Tomaszewski 1959), w niewielkim stopniu również dla afery żyrdardowskiej. Stąd pytanie o stosowanie przez polskie władze tematyki gospodarczej w dyplomacji z Francją pozostaje otwarte, zwłaszcza na tle pozostałych, mniej rozpoznanych konfliktów polsko-francuskich.

Kwestia polskiej polityki każe skierować uwagę na kolejny istotny temat, czyli polskie znaczenie w obrębie relacji imperialnych czy quasi-kolonialnych. Interpretacja ta nie wybrzmiewa w pracach polskich historyków, zwłaszcza zaś w krytycznej historiografii z nurtu zapoczątkowanego przez Zbigniewa Landaua. Więcej na ten temat pisze Mihout-Natar, która wskazuje na istotne momenty, kiedy to Polacy, choć słabsi, wyznaczyli kontekst i pole działań Francuzów. Przykładem jest jej reinterpretacja misji Artura Benisa, silnie krytykowanej w polskiej historiografii. Myléne Mihout-Natar łączy misję i większą uległość polską w negocjacjach śląskich z „lekcją cieszyńską”, czyli szokiem wynikającym z wsparcia przez Francję pozycji czechosłowackiej w Cieszynie. Innymi słowy, polskie podejście nie jest dla niej serią błędów, lecz świadomą zgodą na wysoką cenę żądaną przez Francję za poparcie. Choć Mihout-Natar nie postrzega tego w ten sposób, jej teza jest dla mnie dowodem na konieczność nowych analiz, które w badaniach francuskiego imperializmu przywróciłyby sprawczość stronie polskiej i wskazały, że za działaniami Warszawy nie stała jedynie niekompetencja.

Drugim obszarem związanym z przywracaniem sprawczości i głosu Polsce jest badanie reakcji publicznych na francuską politykę imperialną. Najważniejsze publikacje na ten temat można znaleźć w obrębie literatury o aferze żyrdardowskiej (Dąbrowski 2014; Michowicz 1961; 1980; por. Karaś 1986), ale nigdy nie pada w nich bezpośrednio pytanie o polski dyskurs, a opinia publiczna traktowana jest jedynie jako element szerszej politycznej narracji. Tymczasem problem ten wydaje się jednym z najciekawszych. Francuska ekspansja w Polsce rozgrywała się bowiem

w kontekście świeżo odzyskanej niepodległości i uległość władz wobec sojuszników budziła sprzeciw. Ten ujawnił się z pełną mocą wraz z wybuchem konfliktu wokół Żyrardowa, znajdując ujście w wielkiej liczbie artykułów prasowych. Jednym z najciekawszych wątków, które można w nich znaleźć, jest definiowanie francuskich działań jako formy ekspansji kolonialnej oraz, w odpowiedzi, próby samookreślenia się Polaków w tej nowej sytuacji. W literaturze nie podjęto analizy ani tych zjawisk, ani też wspomnianej dyskusji prasowej. Co więcej, w ograniczonym jedynie stopniu zajęto się wpływem dyskusji na polską politykę zagraniczną. Zagadnieniem na pograniczu badania polskich reakcji oraz studiów funkcjonowania przedsiębiorstw z francuskim kapitałem byłoby również syntetyczne spojrzenie na problematykę strajków w tych firmach (por. Majcher-Ociesa 2015).

Zakończenie

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić, że nie istnieje praca należycie przedstawiająca aktywność kapitału francuskiego w Polsce międzywojennej. Opublikowane opracowania powstały w obrębie różnych historiografii, nie uwzględniają punktów widzenia obydwu państw oraz oparte są w większości na ograniczonym zestawie źródeł. Brakuje publikacji, która oceniłaby znaczenie kapitału francuskiego dla polskiej gospodarki, a także dokonałaby reinterpretacji imperialnej historiografii, uwzględniając polską sprawczość i polski punkt widzenia. Napisanie takiej syntezy, obok odniesienia się do istniejących sporów w historiografii, wymagać będzie postawienia nowych pytań oraz wykorzystania nowych źródeł.

Wśród nowych pytań widzę trzy, na które odpowiedź w największym stopniu umożliwi lepsze rozumienie badanego tematu. Po pierwsze, istotne jest porównanie działalności kapitału francuskiego w Polsce z aktywnością kapitału z innych państw, a także francuskiego w Czechosłowacji. Umożliwi ono określenie kontekstu i punktu odniesienia dla aktywności Francuzów i pozwoli zweryfikować istniejące tezy na temat ich funkcjonowania w Polsce. Po drugie, konieczne jest zbadanie reakcji opinii publicznej na francuską działalność. Po trzecie wreszcie, w ramach badań nad polską sprawczością ważne jest sprawdzenie, jak na francuskie inwestycje i polską wobec nich politykę wpływał krajowy kontekst polityczny.

Odpowiedź na część z tych pytań wymagać będzie skorzystania z nowych źródeł. W szczególności prasa codzienna, zawierająca setki

artykułów na temat sprawy Żyrardowa oraz aktywności przedsiębiorstw z udziałem kapitału francuskiego, jest doskonałym materiałem do analizy reakcji polskich elit politycznych i gospodarczych oraz prób kształtowania przez nie opinii publicznej. Prasa specjalistyczna z kolei otwiera perspektywę lepszego zrozumienia poglądów reprezentantów poszczególnych sektorów i przedsiębiorstw. Wreszcie zbiór interwencji dyplomatycznych w archiwum francuskiego MSZ może dać solidną podstawę do zbadania wyjątkowości sytuacji francuskich firm w Polsce poprzez ukazanie ich wpływu na polskich decydentów.

Łącznie odpowiedź na te i inne opisane w artykule pytania pozwoli na pełniejszą refleksję nad aktywnością francuskich kapitałów, a jednocześnie umieści ją w szerokim kontekście zagranicznych inwestycji w Polsce międzywojennej. Patrząc na rzecz ogólniej, można powiedzieć, że badania te są konieczne dla zrozumienia wpływu kapitałów zagranicznych na gospodarkę Polski, czy – szerzej – państw europejskich peryferii w okresie międzywojennym.

Bibliografia

- Adamthwaite A.P., 1995, *Grandeur and misery: France's bid for power in Europe 1914-1940*, Arnold, London.
- Barbier J.B., 1951, *Un frac de Nessus*, Rome.
- Bariéty J., 1974, *Industriels allemands et industriels français à l'époque de la République de Weimar*, „Revue d'Allemagne et des pays de langue allemande”, nr 2.
- Barjot D., 1989, *La grande entreprise française de travaux publics (1883-1974): contraintes et stratégies*, praca doktorska obroniona w Université de Paris IV, Sorbonne, Paris.
- Barjot D., 1990, *Les entreprises françaises de travaux publics face à l'exportation [w:] Le négoce international (XIIIe-XXe siècles)*, red. F.M. Crouzet, Economica, Paris.
- Błahut K.J., 1975, *Polsko-niemieckie stosunki gospodarcze w latach 1919-1939*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Bułhak H., 1993, *Polska – Francja: z dziejów sojuszu 1922-1939. Cz. 1 (1922-1932)*, Wydawnictwa Fundacji „Historia pro Futuro”, Warszawa.
- Bułhak H., 2000, *Polska – Francja: z dziejów sojuszu 1933-1936*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa.
- Burnel A., 1995, *La société de construction des Batignolles de 1914 à 1939: histoire d'un déclin*, Droz, Genève.
- Chelstowski Z., 1936, *Zagadnienie obcych kapitałów w Polsce*, Włocławek.
- Ciałowicz J., 1971, *Polsko-francuski sojusz wojskowy: 1921-1939*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Les conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale: colloque de Strasbourg, 24-26 mai 1984*, 1987, red. I. Hunyadi, J.-P. Bled, P. Aycoberry, Association des publications près les universités de Strasbourg, Strasbourg.

- Dąbrowski P., 2014, „Panama żyrardowska” w okresie dwudziestolecia międzywojennego – wyrok Sądu Obywatelskiego w sprawie Aleksandra Lednickiego, „Studia Iuridica Lublinensia”, t. 21, nr 1.
- Duroselle J.B., 1983, *Politique étrangère de la France: la décadence, 1932–1939*, Éditions du Seuil, Paris.
- Dyplomaci II RP w świetle raportów Quai d’Orsay, 1993, red. J. Łaptos, Pax, Warszawa.
- Garlicki A., Nałęcz T., Władyka W., 1978, *Druga Rzeczpospolita w powojennych badaniach historyków polskich*, „Przegląd Historyczny”, t. 69, nr 3.
- Grzyb M., 1978, *Narodowościowo-polityczne aspekty przemian stosunków własnościowych i kadrowych w górnośląskim przemyśle w latach 1922–1939*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- La guerre polono-soviétique de 1919–1920: Colloque organisé par le Laboratoire de Slavistique (Laboratoire associé au CRNS), Paris – 4 Mai 1973*, 1975, Paris.
- Hilchen F., 1920, *Rola kapitału zagranicznego w Polsce*, „Ekonomista”, nr 1.
- Hovi K., 1975, *Cordon sanitaire or barrière de l’est?: the emergence of the New French Eastern European alliance policy, 1917-1919*, Turun yliopisto, Turku.
- Hovi K., 1984, *Alliance de revers: stabilization of France’s Alliance Policies in East Central Europe 1919–1921*, Turun Yliopisto, Turku.
- Hulka-Laskowski P., 1934, *Mój Żyrardów: z dziejów polskiego miasta i z życia pisarza*, J. Przeworski, Warszawa.
- Jarosz A., 2001, *Bibliografia prac Profesora Zbigniewa Landaua [w:] Między gospodarką a polityką. Księga jubileuszowa Pana Profesora Zbigniewa Landaua*, red. W. Morawski, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Kapica W., 2017, *Polska międzywojenna w pracach Franciszka Ryszki z lat 1950–1996*, „Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej”, nr 9.
- Karaś R., 1986, *Ostatni odruch*, Wydaw. Min. Obrony Narodowej, Warszawa.
- Kofman J., 1975, *Koła wielkoprzemysłowe a kwestia kapitałów obcych w okresie 1920–1939*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 82, nr 2.
- Kornat M., Schramm T., 2010, *La politique étrangère de la Pologne 1918–1939 en débat: Les dilemmes et les réalités*, „Revue d’Histoire Diplomatique”, t. 124, nr 4.
- Kozuchowski J., 1928, *Kapitał zagraniczny w przemyśle polskim*, „Przemysł i Handel”, Warszawa.
- Krzywicka I., 1998, *Sąd idzie*, Czytelnik, Warszawa.
- Kukułka J., 1970, *Francja a Polska po traktacie wersalskim: 1919–1922*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Laforest C., 1999, *Kulisy zrzeczenia się przez Polskę czwartej raty pożyczki francuskiej w 1925 r.*, „Dzieje Najnowsze”, t. 31, nr 3.
- Laforest C., 2001, *La stratégie française et la Pologne (1919–1939). Aspects économiques et implications politiques*, praca doktorska obroniona w Université Paris I Panthéon-Sorbonne, Paris.
- Laforest C., 2003, *La stratégie française et la Pologne (1919–1939). Aspects économiques et implications politiques*, „Histoire, économie et société”, t. 22, nr 3.
- Landau Z., 1961, *Polskie zagraniczne pożyczki państwowe 1918–1926*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Landau Z., 1962, *Stosunek rządów pomajowych do napływu kapitałów zagranicznych do Polski*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, nr 3–4.
- Landau Z., 1963, *Plan stabilizacyjny 1927–1930. Geneza, założenia, wyniki*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Landau Z., 1965, *Wpływ kapitałów obcych na gospodarkę polską 1918–1939 (uwagi ogólne)*, „Finanse”, nr 1.

- Landau Z., 2012, *Czego jeszcze nie wiemy o gospodarce Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Ekonomia, społeczeństwo, polityka. Studia ofiarowane prof. dr. hab. Januszowi Kałińskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. A. Zawistowski, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Landau Z., Tomaszewski J., 1959, *Misja prof. A. Benisa*, „Teki Archiwalne”, t. 6.
- Landau Z., Tomaszewski J., 1964, *Kapitały obce w Polsce 1918–1939: materiały i dokumenty*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Landau Z., Tomaszewski J., 1967, *Stan i perspektywy badań nad historią gospodarczą Polski międzywojennej*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 74, nr 2.
- Landau Z., Tomaszewski J., 1968, *Anonimowi władcy: z dziejów kapitału obcego w Polsce 1918–1939*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Landau Z., Tomaszewski J., 1983, *Sprawa żyrdowska: przyczynek do dziejów kapitałów obcych w Polsce międzywojennej*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Laroche J., 1953, *La Pologne de Pilsudski: Souvenirs d'une ambassade 1926–1935*, Flammarion, Paris.
- Lenin W., 1980, *Imperializm jako najwyższe stadium kapitalizmu. Szkic popularny*, „Książka i Wiedza”, Warszawa.
- Laptops J., 1983, *Francuska opinia publiczna wobec spraw polskich w latach 1919–1925*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Majcher-Ociesa E., 2015, *Strajk w fabryce „Union Textile” Spółka Akcyjna w Częstochowie 28 sierpnia 1928 r.* [w:] *Pomiędzy światem polityki a życiem naukowym. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Saletrze*, t. II: *Historia, administracja publiczna i nauki prawne*, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce.
- Marguerat, P., 1988, *Banque de France et Politique de Puissance Dans l'entre-Deux-Guerres: Les Stabilisations Monétaires En Europe Orientale, 1927–1931*, „Relations Internationales”, no. 56.
- Mazur W., 2013, *Droga do Rambouillet: zabiegi o francuski kredyt zbrojeniowy na modernizację Wojska Polskiego (jesień 1935–jesień 1936)*, „Przegląd Historyczno-Wojсковy”, nr 2.
- Meyer R.H., 1970, *Bankers' diplomacy: monetary stabilization in the twenties.*, Columbia University Press, New York.
- Michowicz W., 1961, *Afera żyrdowska z 1934 r. Przyczynek do działalności kapitału francuskiego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, nr 21.
- Michowicz W., 1980, *Międzynarodowe tło tzw. afery żyrdowskiej 1934 r.* [w:] *Żyrdów 1829–1945*, red. I. Pietrzak-Pawłowska, PWN, Warszawa.
- Mihout M., 1990, *Les capitaux français dans la Pologne de l'entre-deux-guerres*, Club Polonia-Nord, Lille.
- Mihout-Natar M., 2002, *L'intervention des capitaux français dans la Pologne de la Seconde République (1918–1939): contribution à l'histoire de l'impérialisme économique français en Europe centrale*, praca doktorska obroniona w Université Charles de Gaulle - Lille III, Lille.
- Mihout-Natar M., 2004, *L'intervention des capitaux français dans la Pologne de la Seconde République (1918–1939): contribution à l'histoire de l'impérialisme économique français en Europe Centrale*, „Revue des études slaves”, t. 75, nr 2.
- Miłosz C., 2004a, *Przeciwko nim. Z powodu procesu Blachowskiego, zabójcy Gastona Koehler-Badin* [w:] *Wiersze*, t. I, Znak, Kraków.

- Miłosz C., 2004b, *Zniewolony umysł*, Mediasat Poland, Kraków.
- Miłosz C., 2011, *Wyprawa w Dwudziestolecie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Morawski W., 1996, *Bankowość prywatna w II Rzeczypospolitej*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Noël L., 1946, *L'Agression allemande contre la Pologne: Une ambassade à Varsovie, 1935–1939*, Paris.
- Nötel R., 1974, *International Capital Movements and Finance in Eastern Europe 1919–1949*, „VSWG: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”, t. 61, nr 1.
- Nötel R., 1986, *International Credit and Finance* [w:] *The Economic History of Eastern Europe 1919–1975, v. II. Interwar Policy, The War, and Reconstruction*, red. M.C. Kaser, E.A. Radice, Clarendon Press, Oxford.
- Pasztor M., 1999a, *Główne elementy obrazu Polaka w oczach francuskich elit politycznych w okresie międzywojennym*, „Dzieje Najnowsze”, t. 31, nr 3.
- Pasztor M., 1999b, *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Pietkiewicz Z., 1931 *Kapitały obce w życiu gospodarczym Polski*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 4.
- Pietrzak-Pawłowska I., 1977, *Les investissements français en Pologne* [w:] *La position internationale de la France: aspects économiques et financiers, XIXe–XXe siècles*, red. M. Lévy-Leboyer, Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, Paris.
- Ponty J., 2005, *Polonais méconnus: histoire des travailleurs immigrés en France dans l'entre-deux-guerres*, Publications de la Sorbonne, Paris.
- Pszczółkowski S., 1927, *Kredyty zagraniczne i ich rola w polskiej polityce kredytowej*, „Przemysł i Handel”, Warszawa.
- Puczyński B., 1961, „Częstochowianka”. *Gospodarka kapitału francuskiego oraz hitlerowskiego zarządu powierniczego w latach 1900–1944*, s.n., Częstochowa.
- Royal Institute of International Affairs, 1937, *The problem of international investment: a report by a study group of members of the Royal Institute of International Affairs.*, Oxford University Press, London.
- Schmitt C., 2000, *Teologia polityczna i inne pisma*, Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa.
- Schramm T., 1987, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej: 1919–1939*, Wydaw. Naukowe, Poznań.
- Smerek M., 1933, *Kapitały zagraniczne w bankowości polskiej*, „Bank”, t. I, nr 1, 2.
- Soutou G.H., 1974, *La politique économique de la France en Pologne (1920–1924)*, „Revue historique”, t. 251, nr 1(509).
- Soutou G.H., 1976, *L'impérialisme du pauvre: la politique économique du gouvernement français en Europe Centrale et Orientale de 1918 à 1929. Essai d'interprétation*, „Relations internationales”, nr 7.
- Soutou G.H., 1981, *L'Alliance franco-polonaise (1925–1933): ou Comment s'en débarrasser*, „Revue d'histoire diplomatique”, nr 2, 3, 4.
- Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r., vol. I–III*, 1965, red. R. Bierzanek, J. Kukulka, Warszawa.
- Stawecki P., 1967, *Pożyczka francuska z 1936 roku*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 1.
- Szlajfer H., 2005, *Droga na skróty: nacjonalizm gospodarczy w Ameryce Łacińskiej i Europie Środkowo-Wschodniej w epoce pierwszej globalizacji: kategorie, analiza, kontekst porównawczy*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.

- Szmidtko Z., 2005, „*Skarboferm*” 1922–1939: *związki polityki z gospodarką*, Państwowy Instytut Naukowy, Opole.
- Teichova A., 1974, *An economic background to Munich: international business and Czechoslovakia 1918–1938*, Cambridge University Press, London.
- Wandycz P.S., 1962, *France and her Eastern Allies 1919–1925: French-Czechoslovak-Polish relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, The University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Wandycz P.S., 1988, *The Twilight of French Eastern Alliances, 1926–1936: French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton University Press: Princeton.
- Wellisz L., 1938, *Foreign capital in Poland*, George Allen & Unwin, London.
- Widernik M., 1984, *Magistrala węglowa Śląsk-Gdynia i jej znaczenie w okresie międzywojennym*, „Zapiski Historyczne”, t. 49.

French capital in inter-war Poland.

The current state of research and new postulates

Abstract

France was a major source of capital for interwar Poland, providing funds for military matériel, key infrastructural investments, as well as for industry. On the other hand, France pursued an imperialist policy towards Poland, sometimes likened to colonialism. Conventional scholarship on the topic was born within three historiographies: Polish, French, and international, which evolved to some degree independently. Historians used different sources, asked different questions, and only partially knew the works of their peers from other countries. The article shows gaps in existing scholarship and suggests new directions of research, based on an analysis of two main interpretative contexts. One, which places French capital in the broader field of foreign capital activities in Poland, and the other, which focuses on the imperial dimension of French policy. Apart from the lack of a synthesis, which would account for the role of French capital in interwar Poland, and reconsider the imperialist interpretation by taking Polish agency into account, the author points to two gaps. Existing research does not adequately analyse important topics, such as the mechanisms of French domination; comparisons of French activities with those of companies from other countries, as well as French companies in other states of the region; reactions to French capital in Poland, and the way it shaped Polish identity. Second, important sources remain underutilized, such as the Polish interwar daily press, which contains hundreds of articles on the French, and diplomatic interventions of French companies in the ministries of foreign affairs in both countries.

Key words: foreign capital, investment, imperialism, Second Polish Republic, Third French Republic